

INGA MITKUTĖ

Kauno technologijos universitetas

FILOSOFINĖ KALBA KAIP MENO KŪRINYS

Philosophical Talk as an Artwork

SUMMARY

This article deals with a possibility to express experience through language in a philosophical talk. Effect of a philosophical talk is revealed through the analogy of an impact of artwork. Aspects of an artistic experience are given as a basis for application of the same mechanism when thinking about a philosophical talk. Dimensions of a „weighty“ talk as opposed to an empty one are described and analysed. A talk as creation is opposed to a mere comment referring to George Steiner; memorization of a text or a talk is put as a condition for true interpretation and hence a „weighty“ talk. However, character of memorizing is questioned in analysis of G. Steiner's suggested vigilant memory and patterns of memorization in oral culture, discussed by Walter Ong and Albert Lord. It is suggested that unconscious aspect of our memory could be effectively used in stimulating a vivid interaction between words and experience, thus helping to reveal their meaning. Another aspect important for the topic is dimension of narrative and dialogue. Talking as narration is considered not as a direct transfer of experience, but as a seed for it. Talking as dialogue is related to creating experience in the moment of talking, also having a great effect on perception of the issue and is further related to the question of ethics. On the whole, the topic of this work could be described with a question: „how is it possible to say more than words?“.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamos patyrimo išraiškos galimybės filosofinėje kalboje, kurios poveikis atskleidžiamas lyginant ją su meno kūrinio remiantis kai kuriais meninės patirties bruožais. Apibūnami ir analizuojami požymiai, leidžiantys kalbą įvardyti kaip „svarią“ ir priešpriešinti ją tuščiai kalbai. Remiantis George'u Steineriu, kalba kaip kūrinys priešpriešinama komentarui; teksto ar kalbos įsiminimas pateikiamas kaip interpretacijos, taigi ir „svarios“ kalbos, sąlyga. Vis dėlto, analizuojant G. Steinerio siūlomos budrios atminties charakteristikas bei oralumo kultūrai būdingą įsiminimo mechaniką, aprašytą Walterio Ong'o ir Alberto Lordo darbuose, kvestionuojamas įsiminimo pobūdis. Siūloma, kad nesąmoningas atminties pobūdis galėtų būti efektyviai išnaudojamas stimuliuojant gyvą žodžių ir patirties apsikeitimą, šitaip padedant atskleisti jų prasmę. Kitas svarbus nagrinėjamas aspektas yra pasakojimo ir dialogo plotmė. Kalba kaip pasakojimas traktuo-

RAKTAŽODŽIAI: kalba, patyrimas, kūrinys, komentaras, interpretacija, įsiminimas, pasakojimas, dialogas.

KEY WORDS: language, experience, artwork, comment, interpretation, memorization, narrative, dialogue.

jamas ne kaip tiesioginis patirties perdavimas, bet kaip jos sėja. Kalba kaip dialogas siejama su patyrimo kūrimu kalbėjimo akimirka, turinčiu didelės įtakos dalyko suvokimui, ir toliau susiejama su etika. Trumpai tariant, šio darbo tema galėtų būti apibūdinta klausimu: „Kaip įmanoma pasakyti daugiau nei žodžius?“.

INTERPRETACIJA

Galima pastebėti, kad tiek reakcija į meno kūrinį ar filosofinę kalbą (interpretacija), tiek kartais (dažniausiai?) pats meno kūrinys (ar filosofinė kalba), remiantis įvardytais požymiais gali būti priskirti komentarui ar kūriniiui.

Vertėtų išryškinti, kaip komentaras (kaip reakcija į kitą kūrinį) galėtų virsti ne tik tuščiu plepėjimu, o tikra interpretacija. G. Steineris siūlo prisiminti, kokia yra tikroji hermeneutikos, arba interpretavimo, prasmė. Meno kūrinį (filosofinę kalbą), užuot komentavus, reikėtų interpretuoti „atsakaus suvokimo, aktyvaus įsigilinimo“ veiksmu. „Interpretuotojas – tai prasmių šifruotojas ir perteikėjas (...) vykdytojas, „įveiksminantis“ savo turimą medžiagą, idant suteiktų jai suprantamą gyvenimą.“¹³ Išryškėja, kad mene tikriausias interpretuotojas (garbingas komentatorius) yra atlikėjas – aktorius, šokėjas, smuikininkas. Savo veiksmu jis ir vertina, ir kritikuoja kūrinį, tuo pačiu įgyvendindamas jį ir *per savo išgyvenimą* perteikdamas jo esmę, padarydamas jį pasiekiamą kitų patirčiai. Šiuo aspektu menas tampa visiems bendras dalykas: kad kūrinį suprastų kitas žmogus, turi būti naudojamos suprantamos (bendros) priemonės, t.y. išraiška, bet ir bendražmogiškas turinys, galimas patirti bet kuriam žmogui. Hansas-Georgas Gadameris, kalbėdamas apie meną, teigia: „jis kalba apie tai, kas bendra“¹⁴. Kita vertus, kad „autentiškas suvokimo potyris“ įvyktų, reikalingas tikras interpretuotojas, vertėjas, prasmių

pernešėjas ir toks pat klausytojo/žiūrovo atvirumas, pasirengimas priimti „rizikingas angažavimasis“ prasmės patyrimui. Taip atsiranda bendra, ne akims skirta, dar viena „erdvės“ dimensija, kurioje tampa įmanoma intersubjektyvi patirtis. Tokiu būdu menas, pasitelkdamas medžiagines priemones, perteikia nemedžiaginius dalykus.

Ieškome, ar filosofinė kalba savo meniškumu, t.y. sugebėjimu perteikti nekalbinius dalykus, negali būti tolygi meno kūriniam? Pats G. Steineris pritaria, kad taip gali būti¹⁵. Meno ir filosofijos bendrumą pastebi ir A. Caranfa: „Bet koks skirtumas tarp kalbos, filosofijos ir meno išblunka, kadangi visi trys yra nematomo matomame, nežinomo žinomame ir tylos diskurse pasireiškimas.“¹⁶

Remiantis samprotavimais apie komentaro ir kūrinio skirtumus, filosofinė kalba gali prilygti tikram meno kūriniiui, pvz., paveikslui, tada, kai ne apibūdina paveikslą, t.y. kalba *apie*, bet kalba *kažką*, t.y. meno būdu perteikia kitam tai, ko jis (skaitytojas / klausytojas) iki galo negali įvardyti, perpasakoti. Nors galime įvardyti tam tikrus kriterijus, pagal kuriuos atskiriame tikrą kalbą nuo plepėjimo, kaip įvyksta tokia kalba yra tokia pati paslaptis, kaip ir muzikos kūrinio *modus operandi*. G. Steineris klausia: „ką gali kalba, kad ir kaip sumaniai vartojama, *pasakyti* apie tapybos, skulptūros, muzikinės struktūros fenomenologiją?“¹⁷. Autoriui klausimas apie kalbos sugebėjimą

ką nors prasminga pasakyti apie muzikos esmę ir prigimtį yra esminis. Muzika geriausiai iliustruoja perskyrą tarp „racionalaus loginio pobūdžio konceptualizacijos ir kitų vidinės patirties būdų“, t.y. suprantamumo ir mąstymo bei išgyvenimo kategorijų, neprieinamų tokiam supratimui¹⁸. G. Steineris teigia, kad „kalba, bylodama apie muziką, esti luošą“¹⁹, pasak jo, „net žiauroka priešpriešinti komunikatyvų muzikos sodru-

mą tušties žodžių apsisukimams.“²⁰ Tačiau tai galioja tol, kol kalba bando kažką pasakyti apie muzikos (ar kitą) kūrinį. Šiuo darbu mėginame parodyti, kad savarankiška ji pati gali tapti meno kūrinium, perteikiančiu tai, kas nežodiška. Tikras komentaras, priešingai tik komentaru, yra interpretacija giliausia žodžio prasme. Norėdamas iš tikrųjų pakomentuoti kitą to vertą tekstą, filosofas turėtų komentuoti *kūriniu*.

ĮSIMINIMAS KAIP ATLIKIMAS

Grįžkime prie klausimo, kaip turėtų atrodyti kalbėjimas *kažką*, užuot kalbėjus *apie*. Jei žodžius lygintume su meno priemone (pianinu ar dažais ir teptuku), sakinius – su naudojama palete, kompozicija, forma, kas yra kalbos atlikimas, interpretacija? Kaip skaityti ir klausyti, kad gebėtume kalbą atlikti kaip kūrinį? Kaip reaguoti, *atsakyti* į svarią kalbą? Muzikos kūrinio atlikimo atitiktumu kalboje, pasak G. Steinerio, yra išmokimas mintinai – taip skaitytojas tampa „pajautos prasmės vykdytoju“. „Išmokti mintinai – vadinasi, suteikti tekstui arba muzikai įsigyvenantį aiškumą ir gyvybinę jėgą.“²¹

Be abejo, minties nešiojimas savyje padaro įmanomą suvokimą *naujai*, kaip taikliai pavadina G. Steineris, *at-pažinimą*. Jis išvelgia, kad įsiminimas „sužadina mus formuojančią sąveiką su tuo, ką nešiojamės širdy. Mums keičiantis, kinta ir persmelkiantis internalizuotas eilėraščio arba sonatos turinys.“²² Tekstui įsikūnijus mumyse, keičiamės patys, o laikui bėgant dėl to keičiasi ir teksto turinys. Žodžiams nesikeičiant, jie reiškia ne tą patį. Galiausiai, žodžiams keičiant

mus, o mums – jų prasmę, vieną kartą patiriame jų tikrumą, ir čia svarbiausias vaidmuo tenka *gyvenimo* patyrimui. Suvokimas naujai, atpažinimas įvyksta būtent tada, kai atpažįstame patirdami. Tačiau ar galima atsakyti į klausimą, kokią įtaką šio patyrimo galimybei turėjo prieš jį įvykusi kalba (klausymas, skaitymas)? Nors kalbos kaip vienintelės patyrimo sąlygos ir negalima pripažinti, jos reikšmė nenuginčijama. Todėl G. Steinerio minimas įsiminimas ir yra toks svarbus. Vis dėlto įsiminimas nelygus įsiminimui. Įvykus at-pažinimui, žodžiai išnyra netikėtai, tarsi iš nebūties, iš užmirštų lentynų. Šie „prisiminimai“ dažnai, galbūt ir pernelyg dažnai, yra mums nepasiekiami – jie greičiau mus ištinka, nei yra prisimenami, išnyra nevalingai, greičiau patys atgiję, nei pažadinti. Šiek tiek kitoks atminties reiškinys yra toks išmokimas mintinai, kai galime kada panorėję padeklamuoti eilėraščių. Čia turime reikalą su sąmoningu, valingu išmokimu atmintinai. Tad koks įsiminimo būdas gali būti mums naudingiausias mėginant suteikti tekstui „įsigyvenantį aiškumą ir gyvybinę jėgą“? Pats G. Stei-

neris omenyje, žinoma, turi antrąjį variantą – „susiurbimas“ susijęs su „budrios atminties saugykla“ (kursyvas mano – I. M.), *tiksliau* įsiminimu²³. Vis dėlto mūsų tikslas nėra pats išmokimas mintinai – svarbu teksto ar pasakymo esmės suvokimas, įgyvendinimas. Lemiamą reikšmę čia turi vienas ribojantis faktas – mūsų sąmoninga atmintis nėra beribė. Žinoma, galima pasirinkti vieną ar kelis raštus bei juos išmokti, tačiau nejaugi visas kitas knygas turėtume palikti „išoriniam, paviršutiniam vartojimui“? Vis tik nemanau, kad budrios atminties ribotumas yra vienintelė priežastis mąstyti apie du įsiminimo aspektus (išmokimą atmintinai ir mažiau suvaldomą nesąmoningą²⁴ atsiminimą). Kaip pasakytų Sokratas, išeities galbūt galima ieškoti tarpiniame variante – nei visiškai sąmoningame, nei vien intuiciniame. Paradoksalu, bet pavyzdį teikia rašto kultūros nepaliestos (ar nežymiai paliestos) sąmonės įsiminimo įpročiai. Oralumo kultūroje įsiminimas nepriklaustytas prie žodžių, nemaža „atsakomybės“ paliekama nesąmoningai atminties daliai. Albertas Lordas rašo, kad oralumo kultūroje, norint įsiminti tekstus, gausiai naudojamos pasikartojančios frazės, padedančios prisiminti mintį – taigi bandoma įsidėmėti ne žodžius, bet pačią mintį, nors ją išreiškiančių žodžių išdėstymas ir padeda tai padaryti²⁵. Tokiu būdu sąmoningai, budriai atminčiai tenka ribotas frazių kiekis, pačią esmę paliekant nesąmoningai atminčiai²⁶. Anot N. Yamagatos, laisvą požiūrį į citavimą pastebime ir Platono tekstuose – tai atspindi įprastą būdą cituoti Homerą kasdienėse situacijose²⁷. Juk ir senovės mokymai bei pasakojimai tapo žodis žodin tokie, nesikeičiantys ir

nekeičiami tik juos užrašius – tik dėl rašto galėjo atsirasti mintis apie pažodinį, tikslų išmokimą mintinai bei žodžio, sakinio, tikslios formuluotės svarbos iškėlimas. Pažodinis įsiminimas yra rašto technologijos išradimas. Walteris Ongas pastebi, jog rašymas skiriasi nuo kalbos, nes jis nebūtinai eina tiesiai iš sąmonės²⁸. Būtina pažymėti, kad šiuo (pažodiniu) įsiminimo atveju jis gali ir nebūti atsakumo veiksmu. Galima išmokti mintinai eilėrašį, kuris, net ir giliai išgyventas skaitant, bus pamirštas jau kitą dieną, o gal ir iškart po nepriekaištingo padeklamavimo. Ar tai reiškia, kad „blogai išmokta“, ar kad vis dėlto, išmokti dar nereiškia „sugerti“? Galbūt teksto priėmimas ir susilpnino mūsų atmintį, bet jis taip pat teikia galimybę šiek tiek kitokiam įsiminimui: nuolatinis grįžimas prie teksto – štai kas, mano manymu, „sužadina mus formuojančią sąveiką su tuo, ką nešiojamės širdy“²⁹. Žinoma, procesas labai priklauso nuo skaitymo „kokybės“, tačiau nors ir nesistengiamo pažodžiui įsidėmėti sakinių, „apykaita“ galima. Galbūt iškyla sunkumų, jei norime kam nors apie skaitytus dalykus papasakoti – tikriausiai niekaip negalėtume būti tokie nuoseklūs ir tikslūs, kaip, pvz., Platono perpasakotojai *Puotoje*. Vis dėlto, nors stipriai nukenčia minties nuoseklumas, atsižvelgiant į gebėjimą koncentruotis, turime galimybę greičiau įsidėmėti nei įsiminti tuos dalykus, kurie mums aktualiausi, kurie neišvengiamai ir nenugalimai patraukia dėmesį, verčia nuolat prisiminti ir stebėti dalyką kasdieniame gyvenime, savo patyrimuose. Linijos aiškumą aukojame dėl atkarpų ryškumo. Tokiu būdu budri atmintis neprivalo visko talpinti, o įsiminimas tampa laisvas,

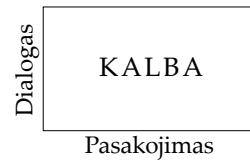
ne tiek valingas, kiek sąlygotas aktualumo. Reikėtų pažymėti, kad skaitymo „kokybė“, angažuotumas, pasireiškiantis

dėmesio koncentracija, yra viena svarbiausių tokios pratęstos atminties vykusio veikimo galimybės sąlyga.

PASAKOJIMAS IR DIALOGAS

Kaip minėta, kadangi kalba nėra perteikiami dalykai, jos veikimas panašus į sėklytę, kuri auga skaitančiame ar besiklausančiame žmoguje ir gali virsti dalyko patyrimu, kitaip tariant, atpažinimu. Kaip teigia šv. Augustinas, „žodžiai yra pakankamai veiksmingi, kad, primindami dalykus, padėtų mums juos išsivaizduoti, tačiau nepakankamai veiksmingi, kad atskleisdami dalykus, leistų mums juos pažinti.“³⁰ Taip veikia pasakojančios, *kažką* teigiančios kalbos. Vis dėlto, patyrimo sėja yra vienas iš kalbos aspektų; esti ir kitas būdas žadinti kitame žmoguje patyrimą – tai su juo kalbėtis. Pokalbis nuo kalbos kaip sėklytės įvaizdžio skiriasi tuo, kad patyrimas kuriamas pačiame kalbėjime, kalbėjimo situacijoje. Dialogo plotmėje, kreipimesi ir atsakyme dar labiau nei pasakojančioje kalboje aktualiai veikia vieno žmogaus laikysena kito atžvilgiu, kuri pastaruoju atveju pasireiškia netiesiogiai – kaip rūpestis kitu, jo laiko branginimas pasiryžtant atsakingai kalbėti ar kita. Dialogo situacijoje patiriama kita asmenybė per vieno žmogaus reakciją į kitą ir neišvengiamai tampama aktyviai dalyvaujančiu kalbiniame patyrimo. Taigi situacijos patyrimas yra gerokai intensyvesnis nei pasakojimo atveju. Jei pasakojimą apibūdinome kaip sėklytę, iš kurios gali išaugti apkalbėto dalyko patyrimas, tai dialogiškumą galime palyginti su dirvos purenimu – norimas perteikti kalbos turinys pasiekia kitą būdu, kuris, sakytume, suaktyvina patirties aspektą. Dialo-

giškumas kalboje yra santykio pasireiškimas, o juk „santykis yra dirva, kurioje auga Buvimas.“³¹ Aiškumo dėlei galima skirti pasakojimo kaip sėklytės ir dialogo kaip gryno kreipinio aspektus. J. D. Petersas savo knygoje *Kalbėjimas vėjams* siekia supriešinti dialogą ir skleidimą (pasakojimą) kaip dvi Europos minties kontekste istoriškai įsitvirtinusias komunikacijos teorijas³², tačiau bent turint omenyje konkrečias kalbas, dialogas ir pasakojimas gali ir nebūti vienas kitą redukuojančiomis priešybėmis, jei žvelgiame į juos kaip į skirtingus aspektus, daugiau ar mažiau besireiškiančius kiekvienoje kalboje. Grafiškai kalba galėtų būti pavaizduota kaip stačiakampis plokštumoje, o pasakojimas ir dialogas (kreipinys) kaip du kalbos parametrai:

Vis dėlto, ar dialoge, kreipinyje vykstantis patyrimas ir yra pradžioje įvardytasis *kažkas daugiau*, glūdintis svarioje kalboje? Kiek pasakojime yra kreipinio, tiek kalbą jaučiame kaip „gilia“? Visgi nedirščiau taip teigti, mat pasakojimas, kiek jis kalba *kažką*, o ne *apie*, taip pat yra svari kalba. Net jei dialogo situaciją patyrimo atžvilgiu laikytume siekiamybe ir vertesniu laiku nei pasakojimą, pastarasis išlieka vertingas ir savaime, ir kaip pa-

grindas bendrauti. Kaip pastebi Henry D. McHenry, Jr., M. Buberio terminais diskutuodamas susitikimo reikšmę švietime, Tai-žodžiai gali tikrai atgyti tarp mūsų – t.y. mes galime mokytis – tik tada, kai jie (Tai-žodžiai ir Tai-pasaulis) tampa mūsų susitikimo vienas su kitu galimybe³³. Todėl nėra siekiamybės pasakojimą pakeisti dialogu – greičiau praturtinti.

Nieko nuostabaus, kad neturime su kuo sutapatinti neapibrėžtos kažko *daučiau* sąvokos, juk kalbame apie kalbos kaip meno veikimą. Vis dėlto galima nujauti, kad dialogas, jo buvimas ar nebuvimas, taip pat ir jo pobūdis yra labai reikšmingas. Negalime iš kalbos proceso atimti žmogiškumo, tarsi tirtume neutralų reiškinį vien techniniais parametrais.

Kreipimasis į kitą, to kreipinio motyvacija, taip pat kaip ir at-sakingas kalbėjimas bei klausymas yra etikos klausimas. Pasak G. Steinerio, „atsakomingas atsakas, atsakantis atsakumas suvokimo procesą paverčia doroviniu veiksmu.“³⁴ Vadinasi, supratimas, kaip ir sugebėjimas pasakyti svarią kalbą, priklauso ir nuo santykio su kitu, nuo laikysenos klausytojo / kalbėtojo atžvilgiu. J. D. Petersas šį santykį apibūdina kaip erosą ir agapę: pirmąjį sieja su dialogu (Sokrato kalbėjimas), o antrąjį su skleidimu (Jėzaus kalbėjimas): „Faidras kviečia intymiai meilei, kurios abipusė tėkmė sujungia mylintįjį ir mylimąjį; o sėjėjo parabolė reikalauja skleisti tokią meilę, kuri būtų vienuodai maloninga visiems.“³⁵

IŠVADOS

- Filosofinė kalba, nebūdama nei visiškai paviršutiniška, nei pretenduojanti išreikšti galutinę (neišreiškiamą) tiesą, pagrįstai gali būti lyginama su meno kūrinio poveikiu ir gali efektyviai išnaudoti estetines priemones kalbos suprantamumui palengvinti bei intensyvinti patirtinį jos pobūdį.
- Vienas iš kalbos atlikimo įrankių yra įsiminimas. Įsidėmėjimas, sąlygojamas asmeninio angažuotumo bei nuolatinis grįžimas prie teksto „sužadina mus formuojančią sąveiką su tuo, ką nešiojamės širdy“ – tokiu būdu auginant kalbos pasėtą patyrimo sėklą. Gyvenimo ir savo patyrimų stebėjimas yra neatsiejama kalbos atlikimo dalis.
- Patyrimas yra būtina kalbėjimo dalyką sąlyga, jei norima kalbėti *kažką*, o ne *apie*. Kalba prilygsta meno kūrinio at-

likimui gebėjimu kurti virtualų patyrimą pasakojimu ir dialogu. Pasakojanti kalba, arba vartojant J. D. Peterso terminą, skleidimas, veikia kaip patyrimo sėkla. Kaip kitas kalbos aspektas veikia dialogiškumas, kuriantis patyrimą ir situaciją jau kalbėjimo metu.

- Dialogas, kaip priešprieša pasakojimui, angažuotumas, kaip priešprieša atsiribojimui, verčia ieškoti „trečio kriterijaus“ – kodėl kalba įgauna svorį, kai vyrauja dialogas? Tenka atsižvelgti į dialogiškumo (bei angažuotumo) priešastį – asmenybę ir laikyseną kito atžvilgiu. Kalbėtojas, prisimantis at-sakomybę ir besikreipiantis į kitą žmogų su išgyventa tiesa, patirtu suvokimu, o gal tik ieškantis kartu – tačiau besikreipdamas, atlieka etinį judesį. Ir atvirkščiai – kiekviena kito ištara yra kreipinys į mus, reika-

laujantis atsako veiksmo, išiklausymo, girdėjimo. Šis išiklausymas, atsakymas taip pat yra etinis veiksmas. Kiekviena kalbėjimo situacija yra sakymas Aš-Tu arba Aš-Tai; net ir pats formaliausias susitikimas yra atsakymo arba abejingumo pasirinkimas. Ir J. D. Petersas siūlo, jog „reikėtų kelti ne klausimą: „Ar mūsų tarpusavio komunikacija galima?“, o klausimą: „Ar mes galime mylėti vienas kitą ir būti teisingi bei gailėstingi vienas kitam?“³⁶ Abu šie klausimai glaudžiai

susiję, o svarios kalbos pagrindo klausimo pratęsimas yra etikoje.

- Reikia pažymėti, kad šiame darbe aprašomas kalbos veikimas pagal analogiją su meno kūrinio veikimu, tam tikras kalbos ir patyrimo santykis neapima visos kalbos dėsnių įvairovės ir nepretenduoja atskleisti kalbos reiškinių visiškai ir išsamiai. Šiame darbe užduoti klausimai kreipia į tikrai filosofinį klausimą (ir kyla iš jo), kaip pasakytų Sokratas – kalbos prigimties klausimą, yra jo išanga.

Literatūra ir nuorodos

¹³ Georg Steiner. *Tikrosios esatys*, p. 11.

¹⁴ Hans-Georg Gadamer. *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*. – Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 17.

¹⁵ Penktame knygos *Tikrosios esatys* skyriuje G. Steineris išvardija nemažai išgyvento komentavimo, prilygstančio kūriniui, pavyzdžių.

¹⁶ Angelo Caranfa. *Voices of Silence in Pedagogy: Art, Writing and Self-Encounter*.

¹⁷ Georg Steiner. *Tikrosios esatys*, p. 19.

¹⁸ Ten pat, p. 21.

¹⁹ Ten pat, p. 22.

²⁰ Ten pat, p. 23.

²¹ Ten pat.

²² Ten pat, p. 13.

²³ Ten pat.

²⁴ „Sąmoningumas pirmiausia yra grynai deskriptyvus terminas, apimantis tikrai visiškai tiesioginį ir patikimiausią jausmų suvokimą. Tačiau patirtis mums rodo, kad psichikos elementas, pavyzdžiui vaizdinys, ne visą laiką būna sąmonėje. Veikia būdinga tai, kad sąmoningo suvokimo būklė greit praena; šią akimirką sąmoningai suvokiamas vaizdinys kitą akimirką jau taip nebesuvokiamas, tačiau tam tikromis, lengvai sukuriomomis aplinkybėmis vėl gali būti susigrąžintas į sąmonę. Koks jis buvo tą tarpą, mes nežinome; galime pasakyti, kad jis buvo latentiškas, turėdami galvoje, kad jis buvo bet kurią akimirką į sąmonę susigrąžina-

mas. Jeigu pasakysime, kad jis buvo nesąmoningoje sferoje, toks aprašymas irgi bus teisingas.“ (Sigmund Freud. *Anapus malonumo principo*. Vertė A. Gailius. – Vilnius: Vyturys, 1999, p. 131).

²⁵ A. B. Lord. *Characteristics of Orality*. // *Oral Tradition*, 1987, 2/1, p. 54–72.

²⁶ Čia vėl galėtų būti įdomus S. Freudo atsakymas į klausimą, kaip kas nors patenka iš nesąmoningumo į (iki)sąmoningą sferą. Freudo atsakymas toks: „Per ryšį su atitinkamais žodniais vaizdiniais.“ (Sigmund Freud. *Anapus malonumo principo*, p. 140).

²⁷ N. Yamagata. *Plato, Memory, and Performance*. // *Oral Tradition*, 2005, 20/1, p. 111–129.

²⁸ W. J. Ong. *Orality And Literacy: The Technologizing Of The Word*. – Routledge, 2002, p. 81.

²⁹ Georg Steiner. *Tikrosios esatys*, p. 13.

³⁰ J. D. Peters. *Kalbėjimas vėjams: komunikacijos idėjos istorija*. Vertė P. Droblytė. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 87.

³¹ H. D. McHenry, Jr. *Education as Encounter: Buber's Pragmatic Ontology*. // *Educational Theory*, Summer 1997, Vol. 47, No. 3.

³² J. D. Peters. *Kalbėjimas vėjams*, p. 48.

³³ H. D. McHenry, Jr. *Education as Encounter: Buber's Pragmatic Ontology*.

³⁴ Georg Steiner. *Tikrosios esatys*, p. 87.

³⁵ J. D. Peters. *Kalbėjimas vėjams*, p. 47.

³⁶ Ten pat, p. 334.